

Hiciv Oklarına Çekilen Kılıç: Nefî'nin Ölümü

The Sword Drawn against The Arrows of Satire: The Death of Nefî

Fatih Yıldız*

Özet:

Türk hiciv edebiyatı tarihine bakıldığında hiciv türündeki eserlerin konusunun sosyal meseleler yanında çoğunlukla heccavın düşmanı olan bir başka şair ya da devlet adamı olduğu görülmektedir. Osmanlı'da devlet adamları aleyhinde yazdıkları hicivler sebebiyle idama kadar varan cezalara çarptırılan birçok hiciv şairi olmuştur. Nefî Türk edebiyatı tarihinde ölümü üzerinde en çok durulan şairdir. Nefî'nin ölümü üzerinde muhtelif rivayetler varsa da kaynaklar, Nefî'nin ölümüne devlet adamları aleyhinde yazdığı hicivlerin sebep olduğu yönünde ittifak içindedir. Hicvedilen devlet adamlarının şairden intikam alma isteği üzerine Nefî padişahın emri ile öldürülmüştür. Bu çalışma tarihî süreçte değişen niteliği ile Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devlet ve heccav ilişkisini ve bu tarihî çerçevede Nefî'nin ölümünü ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nefî, Hiciv, İntikam, Devlet, Siyasal yapı.

Abstract:

When examining Turkish satire literature, it is evident that next to social issues, the topic in this kind of work is often a state official or a rival poet to the satirist. In the Ottoman era, many satirists have had to undergo punishments, including the death penalty, for satires they have written on state officials. Nefî is the poet in Turkish literature most noted for his death. Although many tales exist on Nefî's death, various sources agree on his death being a consequence of the satires he wrote on state officials. Nefî was sentenced to death by the sultan when state officials, victimized by his satire, wanted revenge over him. This text contains the shifting relationship between the satirist and the state in the historical process from

* Dr. Fatih Yıldız, Sosyolog, Sakarya.
fatihyildiz1976@hotmail.com

the Ottoman era to the formation of the Republic, and the death of Nefî in this historical context.

Keywords: Nefî, Satire, Revenge, State, Social structure.

*Çarhdan aldım Ziyâ tîg-i zebanla intikam
Rahmet olsun fenn-î nazmın pîrine, üstâdına
Ziyâ Paşa*

Türk tarihinde yazdıkları sebebiyle başından olan yahut başı belâyâ giren birçok şair ve yazar vardır. Kalem ehlinin yazdıkları sebebiyle cezalandırılma yöntemi, tarihî süreçte değişen toplum ve devlet yapısı sebebiyle değişikliğe uğramıştır. Otokratik toplumlarda idamına hükmedilen yahut sürgüne gönderilen şair ve yazarların kahir ekseriyeti, iktidar sâhipleri aleyhinde söyledikleri ya da yazdıkları hicviyeler sebebiyle cezalandırılmışlardır. Öldürülmeleri ile neticelenen hâdiseler sanatçı ve âlimlerin yaşadıkları devrin siyasal ve sosyal yapısındaki pozisyonlarını anlamak açısından ayrıca önemlidir.

Osmanlı'da sosyal meseleleri konu alan hicviyeler de yazılmışsa da¹, hicviye çoğunlukla heccavın düşmanı olan bir başka şairi hedef alırdı; eğer ki söz sadağından hiciv oklarının çekilmesine sebep olan kişi bir devlet adamı ise o vakit heccavın hayâtı tehlikede demektir. Padişah yahut yüksek mevkideki bir devlet adamı aleyhinde söz söylemenin öyle harcıâlem bir iş olmadığı bir siyasal ve sosyal yapıda zaman zaman bunu yapanlar çıkmış ve onların kahir ekseriyeti de ağır şekilde cezalandırılmaktan kurtulamamıştır. Bu yazıda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, devlet adamlarını hedef alan hicivleri sebebiyle cezalandırılan heccavların akıbetine kısa bir bakıştan sonra, en büyük hiciv şairimiz olarak kabul edilen Nefî'nin öldürülüşü ile neticelenen hâdiseler üzerinden Osmanlı'da devlet ve heccav ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Osmanlı gibi patrimonial bir devlette esas olan, her kim olursa olsun padişaha mutlak bir tâbiyetti. Sanatçılar ve âlimlerle devletlular arasında Osmanlı'nın son dönemine kadar genel olarak bir patronaj ilişkisi söz konusu olmuştur. Halil İncelik'in "Şair ve Patron" adlı eserinde söylediği gibi, Osmanlı padişahlarının sanatçılara ve âlimlere iltifatta bulunması ve onların hâmilliğini üstlenmesi, hânedanlar arasında rekabet ve üstünlük yarışının bir gereğiydi. Âlim ve sanatkar; padişahın itibarını, sarayın şânını yüceltmek için gerekli görülmeğe idi. Osmanlı padişahları, bilhassa Orta Asya ve Azerbaycan'da Türkçe ve Farsça'ya vâkıf sanatçı

---

¹ Osmanlı'da sosyal meseleleri de konu alan hiciv ve mizah eserleri üzerine mufassal bir makale için, bkz. Tunca Kortantamer, "Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 11, Ankara 2002, s. 605-621.

ve âlimleri kendi saraylarında görmek istemişlerdir. Meselâ Fatih Sultan Mehmed ve II. Beyazıt, devrinin büyük şair ve mutasavvıfı Molla Câmî'yi İstanbul'a getirmek için çok çaba sarfetmişlerdir. Âlim ve sanatkar da padişah ya da devlet adamlarının desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Padişahın ilgisine mazhar olan sanatçı ya da âlim bu ilgiyi kaybetmemek için çok titiz davranmak zorundaydı. Bir de bu ilgiyi kıskanan 'ehl-i hased' ile uğraşmak zorunluluğu vardı.²

Tâbiyetleri ve hizmetleri karşılığında himâye edilen ve iltifat gören sanatçıların ya da âlimlerin, yüksek bir mevkide bulunan bir ya da birden fazla devlet adamını ya da iktidardakileri etkileyebilecek güce sâhip olanları hicvetmesi intikam kılıcının onlar için çekilmesi için yetmekteydi. 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed'in Hâfız'ı Kütüb'ü olan âlim ve şair Tokatlı Molla Lûtfî hicivleri sebebiyle ona düşman olanların zındıklık suçlaması neticesinde,³ 16 yüzyılda genç şair Figanî yazmadığı fakat ehl-i hasedin iftiralarıyla ona mâledilen bir beyit sebebiyle idam edilmişlerdir.⁴ 17. yüzyılda, IV. Murad devrinde katlini az sonra ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz Nefî'nin muâsırı Mantıkî de hicivleri sebebiyle öldürülen ilmiyle mâruf bir şairdir.⁵ Herkesin herkesi kollamak zorunda olduğu ve padişahlar da dâhil kimsenin canının emniyette olmadığı bir toplumda devlet adamlarını hicvetmek bir heccav için şüphesiz ki sonuçları kestirilemeyen bir işti.

18 yüzyılda da hiciv ve hezel gibi Divan edebiyatının tâlî nevilerinde verilen eserlerde artış meydana gelmiştir.⁶ Bunda şüphesiz ki devletin eski gücünü yitirmeye başlamasıyla yüzleşilen sorunlar etkili olacaktır. Bu yüzyılda Koca Ragıp Paşa'nın nedîmi olan Şair Haşmet,

² Halil İnalçık, *Şâir ve Patron*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2003, s. 9-17.

³ Bkz. Orhan Şâik Gökyay, *Molla Lûtfî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 9-15; Şerâfettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002, s. 198; Cemil Çiftçi, *Maktul Şâirler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997, s. 82-87; İskender Pala, *Efsâne Güzeller*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s. 57.

⁴ Sadrazam Makbul İbrahim Paşa Mohaç zaferi sonrasında Budin'den İstanbul'a getirttiği üç heykeli Atmeydanı'nda bulunan sarayının karşısındaki Bizans'tan kalma sütunlar üzerine diktirir. Bu çıplak heykeller halk arasında rahatsızlığa yol açar ve dedikoduların ardı arkası kesilmez. İşte tam böyle bir ortamda bir beyt dillere peleseng olur: "Dü İbrahim âmed be-dâr-ı cihan / Yekî büt-şiken yekî-büt-nişan" (Cihâna iki İbrahim geldi; biri putları yıktı, diğeri dikti.)

Ehl-i hasedin bu beyti Figanî'ye mâl etmesi ve şairi İbrahim Paşa'ya gammazlamaları neticesinde genç şair, İstanbul Subaşısı tarafından evinden alınır, önce kamçılanır daha sonra eşeğe ters bindirilip teşhir edilir ve iskeleye götürülüp asılır. Figanî idam edilmeden önce Molla Lûtfî gibi kendini savunma hakkına bile sâhip olamamıştır. Sâhip olsa da gözü dönmüş bir devşirmenin intikam hırsı sebebiyle âkıbetinin böyle olması kaçınılmaz görünmektedir. Latifî ve Peçevî dışındaki kaynaklar Figanî'nin ölümüne sebep olan beytin ona ait olmadığı görüşünde ittifak içindedir. Bkz. Mustafa İsen, *Latifî Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 176-177; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's Şuarâ*, Cilt II, Hazırlayan: İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 763-766; Orhan Şâik Gökyay, *Kim Etti Sana Bu Kârı Teklif*, (Seçme Makaleler 2), İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 229-237; Çiftçi, *age.*, s. 181-190; İskender Pala, *Şiirler Şâirler Meclisler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999, s. 96-104.

⁵ İsmail Belîğ, *Nu'ebetü'l Âsâr Li- Zeyli Zübdeti'l- Eş'âr*, Hazırlayan: Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 388; Hilmi Yücebaş, *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi*, L&M Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 166; Çiftçi, *age.*, s. 381.

⁶ Fuad Köprülü, *Dîvan Edebiyatı Antolojisi*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Mermer, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 381.

bâzı devlet adamlarını da hedef alan hicivleri sebebiyle önce Bursa'ya sonra da Rodos'a sürgüne gönderilmiş ve 1768'de orada ölmüştür.⁷ III. Ahmed ve İbrahim Paşa'nın iltifatı ile Reis-i Şairan ünvanı alan ilmiyle ve hicivleriyle mâruf Osmanzâde Tâib Efendi⁸ ise Kahire kadılığı sırasında aleyhinde söz söylediği Mısır vâlisi tarafından öldürtülmüştür.⁹

19. yüzyıl da şair bir sultanın öldürülüşü ile açılır; İlhâmî mahlası ile şiirler yazan III. Selim, onun yerine tahta geçen IV. Mustafa yanlısı isyancıların saldırısı sonucu şehit edilmiştir. 18. yüzyılda Ruslarla yapılan ve mütemâdiyen kaybedilen savaşlar Osmanlı'yı bilhassa askerî sahada modernleşme hamleleri yapmaya itmiş fakat buna direnen kesimlerin çıkardığı isyanlar Osmanlı Devleti'ni bir iç savaşın eşiğine getirmiştir. IV. Mustafa'nın kısa süren padişahlığından sonra tahta çıkan II. Mahmud, askerî sahadaki modernleşme hareketlerini sosyal hayâta da taşımıştır. Roman, hikaye, tiyatro gibi nesir türleri 19. yüzyıl Osmanlısında yaygınlaşmaya başlamış, ilk Osmanlı Türk gazetesi Takvim-i Vekâyi bu dönemde çıkarılmıştır.

19. yüzyılda da Osmanlı'da bir memurun hem de heccav olması onun için sürgünü ya da başka türlü cezaları kaçınılmaz kılacak bir durumdu. Bayburtlu Zihni Tanzîmat'ın ilan edildiği dönemde Osmanlı'nın muhtelif şehirlerinde memur olarak çalışan bir hiciv şairiydi. Çalıştığı yerlerdeki yöneticilerin yanlışlarına göz yummayan ve onları hicvetmekten çekinmeyen Bayburtlu Zihni'nin memuriyet hayâtı mütemâdiyen sürgünde geçmiştir.¹⁰

19. yüzyılın ortalarından itibaren yeni ortaya çıkan aydın sınıfın ilk defa müstakil gazetelerde görüşlerini halka aktarabilme imkanı bulması muhalif düşüncelerin halkla paylaşılabilmesini sağlayacaktır. Fakat Bâbîâlî'nin hiç de alışık olmadığı böyle bir durum karşısında sansür kararları gecikmeyecektir. Üyelerinden bâzıları önemli devlet kademelerini işgal eden dönemin önde gelen gazetecilerinin oluşturduğu Yeni Osmanlılar,¹¹ Bâbîâlî'nin uyguladığı sansüre karşı çareyi Avrupa'ya kaçışta bulmuş ve Bâbîâlî'ye muhalefetlerini oradan yürütmüşlerdir.

Türk hiciv edebiyatında önemli bir yeri olan Zafernâme, Yeni Osmanlılar'ın önde gelen üyelerinden Ziyâ Paşa'nın Avrupa'ya kaçıp beş yıl yaşadığı dönemde (1867-1871) yazdığı ve esas hedefi sadrazam Âli Paşa ve yakın çevresi olan bir hicviyedir.¹² Ziyâ Paşa'nın devlette en

⁷ İskender Pala, Metin Akkuş, *Dîvan Edebiyatında Hiciv*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 17, s. 451; Yücebaş, *age.*, s. 182.

⁸ Köprülü, *age.*, s. 381.

⁹ Şairin hayâtı, eserleri ve ölümü için, bkz. Mustafa Safâî Efendi, *Tezkire-i Safâî*, Hazırlayan: Pervin Çapan, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 114-124; İskender Pala, *Şairlerin Dilinden*, L&M Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 171-173; Belîğ, *age.*, s. 37-38; Çiftçi, *age.*, s. 446-454.

¹⁰ Bkz. Saim Sakaoğlu, *Bayburtlu Zihni*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998.

¹¹ Bkz. Ebuzziyâ Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, Hazırlayan: Şemsettin Kutlu, Pegasus Yayınları, İstanbul 2006.

¹² Bkz. Mustafa Apaydın, *Türk Hiciv Edebiyatında Ziyâ Paşa*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001; Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2001, s. 303-305.

yüksek mevkileri işgal eden kişileri ağır sözlerle hicvedebilmesi de Avrupa’da kendini emniyette hissetmesi dolayısıyla. Şüphe yok ki kendinden önceki heccavların akıbetini iyi bilmektedir. Avrupa’dan dönüşü Âli Paşa’nın ölümü üzerine olmuştur.

II. Abdülhamit devrinde bâzı devlet adamlarına yönelik hicivleriyle öne çıkan Şair Eşref ikinci sınıf bir devlet görevlisi olarak Anadolu’nun muhtelif yerlerinde çalışmıştır. Onun ifadesiyle “söz söylemenin memnû” olduğu bir devirde yazdığı hicivler sebebiyle hapse atılır. 1902 yılında tutuklandığında Gördes kaymakamıdır. Bir senelik cezasını çektikten sonra kendisini emniyete alabilmek için önce Kahire’ye, oradan Paris’e ve İsviçre’ye kaçar.¹³ Hem Şair Eşref hem de onun gibi o dönemde hicivlerinden dolayı yurtdışına kaçmak zorunda kalan Neyzen Tefik, İstanbul’a II. Meşrutiyet’in ilanından sonra ancak dönebilmişlerdir.¹⁴

II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden önce sadece dört gazete yayınlanmaktayken, Hürriyet’in ilk iki ayında bu sayı iki yüze çıkmıştır.¹⁵ II. Abdülhamit döneminden bîzar olanlar hürriyet havasını daha ciğerlerine çekememişken İttihat ve Terakkî’nin yazarlara ve şairlere karşı tavrı karşısında eski devri arar hâle gelmişlerdir. Basın ikiye bölünecek ve İttihat ve Terakkî yanlıları “muvâfık” Hürriyet ve İtilâf Partisi’ni tutan gazete ve yazarlar da “muhalif” olarak adlandırılacaktır.¹⁶ Hürriyet ilan edilse de muhalif olana tahammülün olmadığı yerde iktidar kılıcını çekmekten çekinmez. Ferit Öngören’in, Talat Paşa’yı hicvetmeyeceğine dair Kur’an üstüne yemin ederek partinin verdiği aylık 1500 kuruşu kabul ettiğini söylediği Şair Hüseyin Kâmi¹⁷ İttihatçıları hicveden şiirlerinden dolayı Karaman’a sürülmüş ve orada öldürülmüştür. Cinâyeti kimin işlediği el’an bilinmemektedir. Kalem ehlinin siyasal kutuplaşmanın tarafı olmaya başladığı bu dönemde, İttihat ve Terakkî aleyhinde yazılar kaleme alan gazeteciler; Hasan Fehmi, Ahmet Samim ve Zeki Bey İttihat ve Terakkî fedâileri tarafından öldürülür.¹⁸ 20. yüzyılda daha onlarcasına şâhit olunacak gazeteci ve yazar cinâyetlerinin başladığı, sosyal ve siyasal yapıdaki değişimin hızlandığı bu dönemden itibaren de iktidardakileri hedef alan ve yazarlarının hapisle ya da sürgünle cezalandırıldığı hicviyeler yazılmaya devam etmiştir. Fakat eski devirlerde olduğu gibi bir hiciv şairinin yazdığı birkaç mısradan dolayı ceffel kalem öldürüldüğü devirler de geride kalacaktır.

¹³ Bkz. Alpay Kabacalı, *Şâir Eşref*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1983, s. 8; Şerife Çağın, *Bir Hiciv Ustası Şâir Eşref*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 64.

¹⁴ Hilmi Yücebaş, *Neyzen Tefik*, L&M Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 14 vd.

¹⁵ Ali Gevgilili, *Türkiye’de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1990, s. 85.

¹⁶ Bkz. Emin Karaca, *Türk Basınında Kalem Kavgaları*, Bizim Kitaplar, İstanbul 2008, s. 39

¹⁷ Ferit Öngören, *Cumhuriyet’in 75 Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998, s. 156.

¹⁸ Bkz. Alpay Kabacalı, *Tanzimat’tan 12 Mart’a Türkiye’de Siyasal Cinayetler*, Gürer Yayınları, İstanbul 2007; Karaca, *age.*, s. 31; Mezkûr gazetecilerin öldürülüşünü belgesel roman olarak işleyen bir çalışma için, bkz. Hıfzı Topuz, *Özgürlüğe Kurşun*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

Nef'î ve Ölümü

Nâimâ'nın söylediğine göre Nef'î, Erzurum Hasankale'de doğmuştur.¹⁹ Asıl adı Ömer'dir. İsmail Belîğ de Nef'î'den “Erzenu'r Rûmî Ömer Beg” diye bahseder.²⁰ İlk öğrenimini Hasankale'de yapan Nef'î eğitimini Erzurum'da sürdürmüştür. Genç yaşta şiir söylemeye başlayan Nef'î'nin ilk mahlası Zarrî yâni “zararlı”dır. Şiirlerini görüp beğenen Gelibolulu müverrih Âli ona Nef'î yâni “yararlı” mahlasını vermiştir. Kırım hanı Canibek Giray Han, Nef'î'nin şiirdeki maharetini takdir etmiş ve onu o dönemde Celâlî isyanlarını bastırmakla görevli Kuyucu Murad Paşa'ya tanıtmıştır. Nef'î, Kuyucu Murad Paşa'nın desteğiyle Sultan I. Ahmed devrinde İstanbul'a gelmiş ve maden ve cizye mukata'acısı olarak çalışmaya başlamıştır.²¹

Türk şiirinde dilinin kılıcı en keskin şairlerin başında gelen aynı zamanda en büyük kaside üstadı kabul edilen Nef'î'nin kasidede nasıl bir üstad olduğunu Nedim bir şiirinde şöyle dile getirir:²²

Nef'î vâdî-i kasâ'idde suhen-perdazdur

Olamaz ammâ gazelde Bâki vu Yayhâ gibi

Nef'î İstanbul'da Sultan I. Ahmed (1603-1617), Sultan I. Mustafa (1617, üç ay), Sultan II. Osman (1618-1622), yeniden Sultan I. Mustafa (1622, 5 ay) ve Sultan IV. Murad (1623-1640) devirlerini yaşamıştır. Sultan Mustafa hâriç diğer padişahlara kasideler sunmuştur. Padişahlar yanında, devrin önde gelen devlet adamlarına da kasideler sunmuş ve karşılığında birçok hediye almıştır. Nef'î, en çok, 12 kaside sunduğu Sultan Murad için kaside söylemiştir.²³ Kasidelerinde IV. Murad'ı yere göğe sığdıramaz.²⁴

Sultan Murâd-i kâmrân efser-dîh ü kişver-sitân

Hem pâdişâh hem kahraman sâhib-kırân-i Cem-haşem

Sezai Karakoç “Nef'î, IV. Murad ve atını öylesine büyük bir sanat gücüyle tasvir etmiştir ki, bu şiirlerdeki haşmet ve güç, bir nevi kozmik veya metafizik boyuta erişmiş gözükmektedir”²⁵ diyerek Nef'î'nin IV. Murad'a övgülerini övmüştür. Vasfî Mahir, Nef'î'nin kasidelerinde dalkavukluk ettiğini düşünenlere karşı çıkararak Nef'î'nin sanat gücünün ardındaki ruha işaret etmiştir: “Onun eserleri, falan veya filan padişaha kaside değil, Türk ruhu denen

¹⁹ Nâimâ Mustafa Efendi, *Nâimâ Târîhi*, Cilt 3, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968, s. 1282.

²⁰ Belîğ, *age.*, s. 490.

²¹ Bkz. Metin Akkuş, *Nef'î Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993; Abdülkadir Karahan, *Nef'î*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988; Halûk İpekten, *Nef'î, Hayâtı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

²² İpekten, *age.*, s. 81.

²³ İpekten, *age.*, s. 59.

²⁴ Akkuş, *age.*, s. 45 vd; Karahan, *age.*, s. 21 vd.

²⁵ Sezai Karakoç, *Edebiyat Yazıları III: Eğik Ehlamlar*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1996, s. 69.

sonsuz denizin dalgalanışı ve sanat adlı güneşin ışığıyla renklerini canlandıırışıdır.”²⁶ Yahya Kemal’e göre bütün şairlerimiz arasında en güç bir lisanla teganni etmiş şair Nef’î olmasına rağmen milletimiz avam tabakasına kadar en ziyâde onu beğenmiş ve “Koca Nef’î! Baba adam! Cihangir gibi konuşuyor! Merd herif!” gibi sözlerle ona karşı hayranlığını ortaya koymuştur. Yahya Kemal, şaire hayranlığını ifade edenlerin, Nef’î’nin belîğ ve kapalı cümlelerini değil, tavrını, söyleyişini beğendiklerini söyledikten sonra “işte bu tavır ve söyleyiş o Selçuk ve Osmanlı Türkü’nün tam ayarındır” sözleriyle şairin tavır ve söyleyişindeki Selçuk ve Osmanlı Türkü karakterine dikkat çekmiştir.²⁷

Övmeye ve yermeye üstad kabul edilen Nef’î övünmeye de övülecek derecede mâhirdir. Kendisini şairlikte öyle üstün görür ki, bütün âlem bir yana olsa kendi sözünden üstün söz söyleyebilecek ikinci bir şairin çıkmayacağını iddia eder. Bunları söylerken meşhur İran şairleri ile istihza etmekten geri durmaz.²⁸

Sözde nazîr olmaz bana ger olsa âlem bir yana
Pür-tumturak ü hoş-edâ ne Hafız’em ne Muhteşem
Hâkaaniyem ben Muhteşem yanımda ser-heng-i haşem
Hafız olur leb-beste dem hâmem idince zîr ü zem

Farsça divanındaki 4 numaralı kasidesinde fahriyeyi 25, medhiyeyi 10; 9 numaralı kasidesinde fahriyeyi 37, medhiyeyi 20; 12 numaralı kasidesinde ise fahriyeyi 45, medhiyeyi 10 beyit oluşturmaktadır. Ayrıca Farsça divanında yer alan bir şiirinde şair “Ben her şeye kâdir olan Allah’ın harikulâde yarattığı bir varlığım”²⁹ diyerek benliğine ne kadar düşkün olduğunu göstermiştir.

Ahmet Kabaklı da Nef’î için “Dünya sanatkârları içinde akıbeti en acıklı olanlardan biridir. Kargaşalık ummanında çalkalanan soysuz bir çağın kurbanıdır” diye söylemiştir.³⁰ Türk edebiyatında ölümü üzerinde en çok durulan şair hiç şüphesiz Nef’î’dir. Kaynaklar Nef’î’nin ölümüne yazdığı hicivlerin sebep olduğu konusunda ittifak içindedir. Nâimâ, Nef’î’nin Sultan Ahmed Han devrinde şiir ile şöhret bulup hükümdarları, vezirleri ve diğer devlet büyüklerini metheden lâtif kasideler yazarak meşhur olduğunu söylemektedir.³¹ Övdüğü devlet büyüklerinin yardımını gören Nef’î aynı zamanda dilinin kılıcını hazzetmediği ya da düşmanı olduğu devlet adamları için çekmekten çekinmemiştir. Hicivlerini topladığı Sihâm-ı Kazâ adlı eserinde Nef’î, babasından başlayarak devrin hemen bütün devlet büyüklerini, şairlerini

²⁶ Mehmet Kahraman, *Dîvan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 319.

²⁷ Yahya Kemal, *Edebiyata Dâir*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2010, s. 282.

²⁸ Halil Erdoğan Cengiz, *Dîvan Şiiri Antolojisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s. 451.

²⁹ Mehmed Atalay, “Nef’î’nin Şiiri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 6, 1994, s. 26-27.

³⁰ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Cilt 2, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1978, s. 369.

³¹ Nâimâ Mustafa Efendi, *age.*, s. 1282.

sanatkarlarını “tîg-i zebân” adını verdiği o kan damlayan kalemiyle hicvetmiştir. Sadrazam Gürcü Mehmet Paşa, Ekmekçizâde Ahmet Paşa, Kemankeş Ali Paşa, Hafız Ahmed Paşa, Halil Paşa, Recep Paşa, Bâki Paşa hicvettiği devlet adamların başında gelir. Ayrıca Fırsatî, Geredeli Nigâr, Ganizâde Nâdirî, Nihâlî Çelebi, Dilkeç Ömer, Mantıkî, Veysî, Hâfız, Meşrebî, Ruhî, Azmizâde Hâletî, Fâ’izî gibi dönemin birçok şairi de Nef’î’nin hiciv oklarına hedef olmuştur.³² Nef’î’nin dilinden bizar olan şairler de Nef’î’ye aynı şekilde mukabele etmişlerdir. Nitekim Nef’î bir şiirinde muarızlarının kendisini hicvetmek için ittifak ettiklerini söylüyor:

İttifak edip bizi hicv etmeğe cem oldular

Tıflî Kafoğlu Nevî zâde hep oğlan uşak³³

Tıflî’nin de Nef’î için yazdıkları hem o dönemde Nef’î’ye düşmanlığın hangi noktalara geldiğini hem de şairlerin birbirlerinden kalemen intikam almak için her türlü küfre, hakarete ve iftiraya başvurduklarını göstermektedir:

Nef’î’yi rû siyehin niydüğünü hep bildik

Kendi çingânedir amma babası Kürd-i pelid

Şimdi bildirdi dahi âl-i Rasul’ün buğzun

Ulema düşmeni hınzîr Yezid ibn-i Yezid³⁴

Hicvedilen devlet adamları, şairler, âlimler Nef’î’nin dilinden öyle bîzâr olmuşlardır ki Kafzâde Fâizî’nin söylediği şu sözler bu yılgınlığı fevkalade güzel anlatmaktadır: “Nef’î adlı hiciv söyleyen şairin katli, dört mezhepte de zehirli engerek yılanını öldürmek gibi vâciptir.”³⁵

Nef’î birçok düşmanı olmasına rağmen bilhassa IV. Murad’ın iltifat ettiği, koruyup kolladığı bir şairdir. Hicivlerini söylerken şüphesiz ki padişah tarafından kollanmanın güvenine de sâhipti; fakat padişahın yakınına düşen bir yıldırım Nef’î’nin hazin sonunun başlangıcı olacaktır. Nâimâ, tarihinde bu vak’ayı şöyle anlatıyor: “Sultan Murad Han hazretleri hususî meclislerinde latifelerden hoşlanmakla bazen Nef’î’yi getirüp bazı hecvlerini dinlerdi. Hatta bir gün 1039=1629 senesinde Beşiktaş’ta padişah sultan Ahmed’in köşkünde Nef’î’nin Sihâm-ı Kazâ adlı hecv mecmuasına bakarken havada gök gürültüsü ve şimşek zuhur edip pâdişahın tahtı yakınına bir yıldırım düşünce mecmuayı pâreleyüp, o çeşit saçmalıklara bakmaktan tövbe edip, terbiye olsun diye de, Nef’î’yi olduğu memuriyetten azledip hecve de tövbe ettirmişlerdi.”³⁶

³² İpekten, *age.*, s. 72-73.

³³ Saffed Sıdkı, *age.*, s. 62

³⁴ Yücebaş, *age.*, s. 166.

³⁵ Tulga Ocak, “Ölümünün 350. yılında Nef’î”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 1985, s. 6.

³⁶ Nâimâ Mustafa Efendi, *age.*, s. 1282.

Bu olaydan sonra İbrahim Vehbî tarafından şu meşhur beyit söylenmiştir³⁷:

Gökden nazîre indi Sihâm-ı Kazâ'sına

Nef'î diliyle uğradı Hakkın belâsına

Nef'î, itibardan düşünce, ters dönen tâlihini bir şiirine şöyle konu edecektir:³⁸

Bu gündün ahdüm olsun kimseyi hicvetmeyem illâ

Vereydün ger icâzet hicvederdüm baht-ı nâsâzı

Nef'î sürgüne gönderildiği Edirne'den yeniden İstanbul'a dönebilmek için IV. Murad'a kasideler sunmuştur. Sultan Murad'ın Edirne'ye gelişi üzerine sunduğu kasidede Nef'î, padişahın Edirne'ye gelişiyle Edirne'nin diğer şehirleri kışkandırdığını ve halkın gündüzünün Bayram, gecesinin de Kadir gecesine gibi olduğunu söyleyecektir.³⁹

Merhabâ ey pâdişâh-i âdil ü âlî-nijâd

Oldu teşrifinle şehir-i Edrine reşk-i bilâd

Devlet ü ikbâl ile Dârü's-selam olsun sana

Gerçi olmuş bir zaman ecdâdına Dârü'l cihâd

Gündüzü îd ü şebi Kadr oldu gûyâ halkının

Müjde-i teşrifin etdi dillerin ol denlü şâd

Kendisi de Murâdî mahlasıyla şiir söyleyen IV. Murad'a sunduğu kasideler Nef'î'nin affedilmesi ve İstanbul'da cizye muhasebeciliği ile görevlendirilmesi ile neticelenmiştir. Nâimâ'nın söylediği bir rivayete göre padişah müsaadesi ile İstanbul'a dönen Nef'î, bir vesile ile öfkelenildiği vezir Bayram Paşa'yı hicveder. IV. Murad bir mecliste "Nef'î, taze bir hicvin yok mudur?" diye sorar. Bunun üzerine Nef'î, Bayram Paşa için yazdığı hicvi padişaha verir. Padişah okuyup beğenir ve Bayram Paşa'ya Nef'î'nin yazdıklarını gösterir. Bayram Paşa'nın Nef'î'nin katli isteğini padişahın kabul etmesi üzerine Nef'î idam edilir.⁴⁰

Nâimâ, "Müverrih böyle yazmıştır ama halk arasında meşhur olan şöyledir" diyerek bir başka rivayeti aktarıyor: Bu rivayete göre IV. Murad hususî meclisinde Nef'î'ye "Bayram paşayı hicv eyle!" diye ısrar ediyor. Nef'î, padişahın isteğini yerine getirince Bayram Paşa bunu duyuyor ve padişahın huzuruna gelerek, "Bu hicivden sonra halk arasında benim ırzım ve mevkiim kalmadı. Padişahım, ol habisin katline izin ihsan eyle!" diye ısrarla yalvarıyor ve padişah da Nef'î'nin katline izin veriyor. Nâimâ, bu hikayenin aslı olmadığını, müverrihin

³⁷ İpekten, *age.*, s. 61.

³⁸ İpekten, *age.*, s. 61.

³⁹ Karahan, *age.*, s. 54.

⁴⁰ Nâimâ Mustafa Efendi, *age.*, s. 1282.

sözlerinin doğruya daha yakın olduğunu söylüyor. “Çünkü” diyor Nâimâ, “vezirleri hecv etmeğe müsaade etmek, padişahlara yakışmaz.”⁴¹

Nefî'nin akıbeti üzerine bir başka rivayet Muhibbî tarafından dile getirilmiştir. Hulâsatü'l-eser adlı eserinde Muhibbî, Bayram Paşa'nın Nefî'nin hicvine karşı devrin genç şairlerinden Nâ'ilî'ye onu hicveden bir şiir yazdığını, bunu bir toplantıda Nefî'ye verip okuttuğunu, Nefî'nin şiiri okuduktan sonra kağıdı Bayram Paşa'nın yüzüne fırlattığını ve bu hakarete çok kızan paşanın da şairi öldürttüğünü yazıyor.⁴²

Fuad Köprülü ise Nefî'nin ölümü üzerine bu rivayetlerin dışında başka bir ihtimalin varlığından söz etmiştir. Köprülü, eski mecmualarda IV. Murad aleyhinde çok ağır bir suçlama içeren bir şiirin var olduğunu söyledikten sonra, “eğer bu kıt'a hakikaten Nefî'ye ait ise yahut Nefî'ye ait olmamakla beraber düşmanları tarafından ona isnat edilerek, padişaha gösterilmişse, şairin katlinde asıl bunun müessir olduğu muhakkaktır” diye söylemektedir. Köprülü'ye göre bu ihtimâli kuvvetlendiren en mühim nokta şöyledir: “Nefî o zamana kadar birçok vezirleri, sadrazamları hicvetmiş, fakat bunlar hiçbir zaman onun katlini intaç etmemişti; IV Murad o kadar sevip takdir ettiği büyük şairi, bir vezirin hatırı için fedâ etmezdi. Ona yapılacak ceza vaktiyle de birkaç defalar olduğu gibi, nihayet bir azilden, en fazla bir nefiyden ibaret kalırdı. Binâenaleyh bu meselede doğrudan doğruya padişahın müessir olduğunu ve bunun da ancak kendisi aleyhine yazılmış bir hicivden ileri geldiğini kabul etmek daha makûldur. Tarihî menbaların bu son meseleden hiç bahsetmeyerek başka rivayetlerle iktifâ etmeleri de bu mülâhazamızı te'yit edecek mâhiyettir.”⁴³

Abdülkadir Karahan, Raif Yelkenci'de Nefî'ye mâledilen ve IV. Murad için çok ağır bir ithamın yer aldığı bir kıt'a gördüğünü söylemekte ve “bu dörtlük eğer gerçekten onun tarafından yazılmış ve padişahın kulağına kadar götürülmüşse, herhalde, boğdurulmasının asıl sebebi bu olmalıdır” demektedir. Bununla birlikte Karahan, bu görüş için kesindir hükmünü vermemekte ve sadece böyle olabilir, diyerek konuya ilişkin şerhini düşmektedir.⁴⁴

Ne Köprülü ne de Karahan IV Murad'ı hicveden bu şiiri nakletmemişlerdir. Tulga Ocak ise Nefî'nin ölümüne dair daha farklı bir görüş öne sürmektedir. Ocak, bu kıt'anın bir başka kaynaktan eline geçtiğini ve ifade ve üslûp bakımından Nefî'nin şiirlerine çok benzediğini söylemektedir. IV. Murad'ın çok sevdiği, özel meclislerine aldığı, koruyup kolladığı Nefî'yi Bayram Paşa'nın hatırı için öldürtmesinin uzak bir ihtimal olduğunu söyleyen Ocak, şairin, IV. Murad'a yazılmış bir hiciv dolayısıyla öldürülmüş olma ihtimalinin daha akla yakın olduğu

⁴¹ Nâimâ Mustafa Efendi, *age.*, s. 1283.

⁴² İpekten, *age.*, s. 63.

⁴³ Köprülü, *age.*, s. 334.

⁴⁴ Karahan, *age.*, s. 10.

fikrindedir. Ocak'ın naklettiğine göre Nef'î'nin yazdığı ya da düşmanları tarafından Nef'î'ye isnat edilen şiir, İstanbul Üniversitesi Yazma Divanlar Kataloğuna geçmemiş Süleymaniye Kütüphanesi M. Arif - M. Murâd Kitaplığı 246 no.da kayıtlı, 1063'de Diyarbakır'da istinsah edilmiş bir Nef'î divanı nüshasının başında "Hicv-i Nef-î bâ-ibram-ı Sultan Murad ve sebeb-i katleş" başlığını taşıyan "anlar da bundan" redifli şiirdir. Ocak'a göre bu hiciv kıt'asının ifade kusurları, bu kıt'anın hiciv ustası Nef'î'ye ait olma ihtimalini zayıflatmaktadır.⁴⁵ Nef'î'nin katline sebep olma ihtimali olan şiir şöyledir:

Yeniçeri ağası ahz ü atası
Bir hoş duâsı anlar da bundan

Kızlar ağası yüzler karası
Hakkın belâsı anlar da bundan

Müftî Efendi fetvâ menendi
... derd-mendi anlar da bundan

Sahib-hilâfet oldu dü âfet
Kuzgun kıyâfet anlar da bundan

Nef'î vefâdır şi'riyle nâdir
Ol puşt-kâfir anlar da bundan⁴⁶

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T.Y. 5551'de kayıtlı Nef'î divanı nüshasının başında aynı şiir başlıksız ve biraz farklı bir muhteva ile yer almaktadır.⁴⁷

Gümrük emîni fakrın muîni
Hakkın yakîni anlar da bundan

Pâşâ-yı kapûdan bul hayr u ihsân
Ol ziyâde cân anlar da bundan

Sâhib-ziyâfet kuzgun kıyâfet
Ol merd-i afet anlar da bundan

---

⁴⁵ Ocak, *agm.*, s. 7.

⁴⁶ Çiftçi, *age.*, s. 361.

⁴⁷ Ocak, *agm.*, s. 7.

Nef'î'ye himmet hâil nühûset
Şeytana minnet anlar da bundan⁴⁸

Bu şiirlerin Nef'î'ye ait olma ihtimali varsa da, bu düşük bir ihtimaldir. Çünkü bu mısralar Yahya Kemal'in sözleriyle “yaradılışı coşkun, nâtıkası revân”⁴⁹ bir şair olan Nef'î'nin kaleminden çıkmayacak kadar zayıftır. Her ne sebeple olursa olsun şairin katline ferman veren IV. Murad'dır. İsmail Belîğ de “bin kırk senesinde tîg-i gazab-ı pad-şâhile katl olındı”⁵⁰ diye yazmıştır. Fakat IV. Murad'ın, bu mısralar Nef'î'ye isnat edilmiş olsa bile, böyle mısralar için Nef'î gibi devrinin en büyük şairinin katline ferman vermesi, bize, hakikatten uzak bir ihtimal olarak görünmektedir. Ancak öldürülme sebebi şüpheden uzak bir biçimde bellidir; kaynaklarda Nef'î'nin ölüm tarihi üzerinde tıpkı ölüm sebebi gibi farklı bilgiler olsa da ölümüne düşürülen tarihler Nef'î'nin 1044 senesinde hicivleri sebebiyle öldürüldüğünü göstermektedir.⁵¹

Geçti Sihâm-ı Kazâ

*

Nagehân geldi bir eksikli, dedi târihin
Ah kim kıydı felek Nef'î gibi üstâda

*

Katline oldu sebep hicvi hele Nef'î'nin

Sonuç

Divan edebiyatının en büyük kaside şairi kabul edilen Nef'î'nin Türk hiciv edebiyatının da zirve isimlerinden biri olması dikkate değer bir meseledir. Sadece Nef'î değil hemen bütün hiciv şairleri zaman zaman devletlülara kaside sunmuştur. Bu durum şüphesiz ki Osmanlı'da siyasal yapının sadece hicviye yazan bir şaire hayat hakkı tanımamasından ileri gelmekteydi. Şairlerin de devlet adamlarının hâmîliğine ihtiyacı vardı. Nef'î'nin öldürülüşü ile neticelenen olaylar Osmanlı'da herhangi bir devlet adamına yönelik muhalif sözü ve o sözün sahibinin pozisyonunu anlamak açısından önemlidir. Devlet adamlarına kaside sunan şair için câize ihsan edilen, hiciv söyleyen içinse idama kadar varan cezaların olduğu Osmanlı'da, bilhassa 19. yüzyılda siyasal yapıdaki değişimle beraber sanatçılar ve âlimlerle devletlûlar arasında varolan

⁴⁸ Çiftçi, *age.*, s. 361.

⁴⁹ Yahya Kemal, *age.*, s. 259.

⁵⁰ Belîğ, *age.*, s. 490.

⁵¹ Saffed Sıdkı, *age.*, s. 9; Köprülü, *age.*, s. 335; Çiftçi, *age.*, s. 362.

patronaj ilişkisi de değişmeye başlamıştır. Bu değişimde batıda yaşanan siyasal gelişmelerin ve Osmanlı'nın batı ile temasının artmasının etkisi büyüktür.

Ümit Yaşar, 1984'te yayınladığı hicivlerine yazdığı önsözde “Zor iştir şairlik, hele hiciv şairliği. Hatalı bir devlet adamını ya da ünlü ve güçlü bir politikacıyı en açık, en vurucu bir biçimde hicvedebilmek için şairliğin, hazırcevaplığın ve zekanın yanı sıra yürek ister her şeyden önce” dedikten sonra şöyle devam eder: “Ben, hiciv şairi Ümit Yaşar, bugün yaşıyorsam, bu önsözü yazıyorsam, bu kitabı yayınlıyorsam, öldürülmemişsem, diyardan diyara sürülmemişsem; bu da, yaşadığım çağın onuru ve yıllardır hicvettiğim devlet adamlarının yüz akıdır.”⁵² Ümit Yaşar'ın bu sözleri yazdığı günlerde yaşıyor olması iktidar sâhiplerinin bir lütfü mudur? Şüphesiz ki değil. İktidardakilerin muhalif kalemlere tahammülsüzlüğü günümüzün açık toplumları da dâhil her devir için geçerlidir. Siyasal yapı değişse bile gücün iktidarı tarih boyunca değişmemiştir. Değişen, zamanın ruhuna göre cezalandırmanın yöntemidir. İktidardakiler her devirde muvafıkları desteklerken muhaliflerin kalemini kırmaya müheyya olmuşlardır.

Kaynaklar

- Abdülkadiroğlu, Abdülkerim, *İsmail Belîğ. Nu' hbetü'l Âsâr Li- Zeyli Zübdeti'l- Eş'âr*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Apaydın, Mustafa. *Türk Hiciv Edebiyatında Ziyâ Paşa*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001.
- Atalay, Mehmed, “Nef'î'nin Şiiri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 6, 1994, s. 24-40.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Edebiyata Dâir*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2010.
- Cengiz, Halil Erdoğan, *Dîvan Şiiri Antolojisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972.
- Çağın, Şerife, *Bir Hiciv Ustası Şâir Eşref*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007.
- Çapan, Pervin, *Mustafa Safâyî Efendi. Tezkire-i Safâyî*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- Çiftçi, Cemil, *Maktul Şâirler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.
- Danışman, Zuhuri, (Çev.) *Nâimâ Mustafa Efendi. Nâimâ Târihi*, Cilt 3, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968.
- Gevgilili, Ali, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1990.
- Gökyay, Orhan Şâik, *Molla Lûtfî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

⁵² Ümit Yaşar Oğuzcan, *Taşlamalar Hicivler 1*, Özgür Yayınları, İstanbul 2004, s. 10.

- Gökyay, Orhan Şâik, *Seçme Makaleler 2*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- İnalçık, Halil, *Şâir ve Patron*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2003.
- İpekten, Halûk, *Nef'î, Hayâtı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- İsen, Mustafa, *Latîfî Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Kabacalı, Alpay, *Tanzîmat'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Cinayetler*, Gürer Yayınları, İstanbul 2007.
- Kabacalı, Alpay, *Şâir Eşref*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1983.
- Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, Cilt 2, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1978.
- Kahraman, Mehmet, *Dîvan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
- Karaca, Emin, *Türk Basınında Kalem Kavgaları*, Bizim Kitaplar, İstanbul 2008.
- Karahan, Abdülkadir, *Nef'î*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- Karakoç, Sezai, *Edebiyat Yazıları III: Eğik Ehramlar*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1996.
- Kortantamer, Tunca, "Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 11, Ankara 2002, s. 605-621.
- Köprülü, Fuad, *Dîvan Edebiyatı Antolojisi*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Mermer, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- Kutlu, Şemsettin, *Ebuzziyâ Teyfik. Yeni Osmanlılar*, Pegasus Yayınları, İstanbul 2006.
- Kutluk, İbrahim, *Kınalızâde Hasan Çelebi. Tezkiretü's Şuarâ*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Metin Akkuş, *Nef'î Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- Ocak, Tulga, "Ölümünün 350. yılında Nef'î", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, C. 3, S. 2, s. 1-20.
- Oğuzcan, Ümit Yaşar, *Taşlamalar Hicivler 1*, Özgür Yayınları, İstanbul 2004.
- Öngören, Ferit, *Cumhuriyet'in 75 Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998.
- Pala, İskender, *Efsâne Güzeller*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.
- Pala, İskender, Metin Akkuş, "Dîvan Edebiyatında Hiciv", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 17, s. 450-452.
- Pala, İskender, *Şâirlerin Dilinden*, L&M Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Pala, İskender, *Şiirler Şâirler Meclisler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.
- Sakaoğlu, Saim, *Bayburtlu Zihni*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2001.
- Topuz, Hıfzı, *Özgürlüğe Kurşun*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

Turan, Şerâfettin, *Türk Kùltür Târihi*, Bilgi Yaymevi, Ankara 2002.

YùcebaŐ, Hilmi, *Neyzen Tefvik*, L&M Yayıncılık, İstanbul 2004.

YùcebaŐ, Hilmi, *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi*, L&M Yayıncılık, İstanbul 2004.